

Pre svega skiciraćemo osnovnu strukturu literarnog dela i time odrediti glavne crte našeg shvatanja njegove suštine.

Bitno obeležje literarnog dela leži, posred ostalog, u tome da je ono jedna *tvorevina koja je sagradena od više heterogenih slojeva*.⁽¹⁾ Pojedini slojevi se međusobno razlikuju: 1) po materijalu koji je za svaki od njih karakterističan, iz čije svojevrsnosti proizilaze naročite osobine svakog sloja; 2) ulogom koju svaki od njih igra kako u odnosu na druge slojeve tako i u odnosu na sklop čitavog dela. Uprkos razlikama u materijalu pojedinih slojeva, književno delo ne predstavlja samo svežanj slučajno poredanih elemenata, već organsku tvorevinu čija se jedinstvenost zasniva upravo na svojevrsnosti pojedinih slojeva. Među ovima postoji jedan naročiti sloj, u stvari sloj jedinstva smisla, koji gradi strukturalno postolje za čitavo delo, koji uslovljava sve ostale slojeve prema svojoj suštini, a neke od njih određuje samim sobom tako da oni u njemu imaju razlog postojanja i u svom sadržaju su zavisni od njegovog sadržaja. Oni su time kao elementi književnog dela nerazdvojni od tog centralnog sloja.⁽²⁾

Različitost materijala i uloga (odnosno funkcija) pojedinih slojeva čini to da čitavo delo nije jedna monotona tvorevina, već nešto što nosi bitno polifon karakter. To znači: zbog svojevrsnosti pojedinih slojeva svaki je vidljiv u celini na svoj sopstveni način i doprinosi nešto osobito karakteru celine, a da pri tom ne šteti fenomenu jedinstva. Svaki od ovih slojeva ima sopstveno mnoštvo osobina koje vode konstituisanju specifičnih estetičkih kvaliteta. Tako nastaje mnoštvo estetičkih vrednosti, u kome se konstituiše polifoni, a ipak jedinstvene kvalitet celine.

Obično se razlikuju različiti rodovi književnih umetničkih dela. Ako je ovde uopšte moguće govoriti o »rodoma«, onda mora proizlaziti iz biti literarnog dela uopšte to da su njegove promene i modifikacije moguće. Mora se, dakle, pokazati da — i pored toga što je izvestan broj i izbor slojeva u svakom literarnom delu neophodan — bitni sklop svih tih slojeva ne omogućava niti različite uloge svakog od njih, niti pojavljivanje novih u svakom književnom delu. Koji su to, dakle slojevi koji su uopšte potrebeni da bi se dokazao osnovni karakter i unutrašnje jedinstvo svakog književnog dela? To su — da već ovde izdvojimo konačne rezultate posmatranja — sledeći: 1) zvukovni sloj reči na koji se nadovezuju spregovi višeg reda; 2) sloj značenja reči različitog stepena; 3) sloj različito shematisiranih aspekata i aspekata u kontinuitetu ili u nizovima; 4) sloj prikazanih predmeta i njihovih sudsudina.

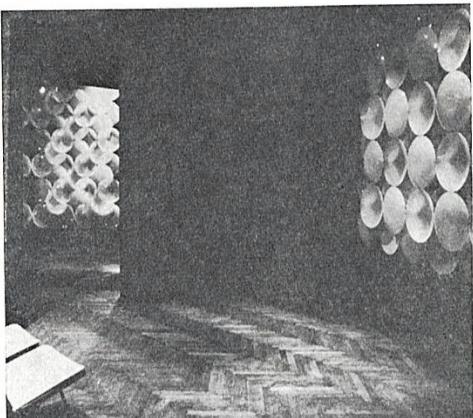
Kasnije analize će pokazati da je ovaj poslednji sloj tako reči »dvostruk«: prvo, »strana« prikazanih intencionalnih rečeničnih korelata (a posebno stanje stvari), drugo, »strana« predmetnosti i njene sudsudine koja treba da se prikaže. Ako mi uprkos ovome govorimo samo o jednom sloju, onda to ima svoje važne razloge, koje ćemo kasnije spomenuti. — Da li u svakom delu mora biti sadržan sloj koji izražava ideju, i šta ovde znači reč »ideja« za sada ćemo samo nabaciti kao problem.

U svakom od navedenih slojeva konstituju se estetski kvaliteti koji su karakteristični za dotični sloj. U vezi sa tim može se postaviti pitanje nije li trebalo odvojiti još jedan, posebni sloj, koji bi tako reči bio »nasuprotni« pomenutim sojevima i koji bi, uostalom, imao kao fundament svoje konstitucije sloj estetičkih vrednosti i polifonije koja se u njima konstituiše. O tome se može suditi tek na osnovu analize pojedinih slojeva. Zbog toga je tek kasnije moguće raspravljanje o pitanju šta predstavlja u čitavom sklopu književnog dela pravi predmet estetičkog pristupa.

Slojevitost sklopa još ne iscrpljuje vlastito bice literarnog dela. Biće još potrebno otkrivati onaj strukturalni momenat u delu, koji utiče na to da svako književno delo poseduje »početak« i »kraj«, i koji mu do-

ROMAN INGARDEN

KNJIŽEVNO DELO KAO VIŠESLOJNA TVOREVINA

pušta da se »razvija« za vreme čitanja u sopstvenom rasponu od početka do kraja.

Utvrđivanje slojevitog, polifonijskog sklopa književnog dela u osnovi je trivijalno. Ma koliko to bilo često, niješan od meni poznatih autora nije jasno video da u tome leži važeća osnovna struktura književnog dela.⁽³⁾ Uistinu se, međutim, praktično, to jest prilikom razgovora o pojedinim delima, kod utvrđivanja različitih tipova dela, kod kontrastiranja raznih literarnih pravaca i škola pokušavalo da se pojedini elementi književnog dela suprotstave i da se pokažu njihove osobine u pojedinačnom slučaju. Nikada se nije videlo da se radi o heterogenim slojevima, koji se uzajamno uzrokuju i stoje u mnogostrukim odnosima jedni prema drugima; takođe, nikada nisu bili odvojeni u svojoj opštjoj strukturi i nije pokazana nikada povezanost koja proizilazi iz te strukture. Tek temeljna analiza kako pojedinih slojeva tako i vrste povezanosti koja odatle sledi može da pokaže osobitost strukture književnog dela. Analiza može da stvori čvrsto tlo za rešavanje specijalnih književnih i književno-estetičkih problema, na kojima se do sada uzadulno pokušavalo. Jer, upravo nepoštovanje više-slojnosti književnog dela ima za posledicu da se u obradi mnogih problema nije moglo doći do pravog rešenja. Tako se, na primer, ne može dobro postaviti problem o kome se mnogo diskutuje, problem razlikovanja »formae« i »sadržine« (odnosno »sadržaja« i »oblaka«) književnog dela a da se nema u vidu njegova višeslojnost uopšte,⁽⁴⁾ pošto su svih potrebni termini dvosmisljeni i rasteglijivi.

Naročito mora da propadne svaki pokušaj rešavanja problema forme književnog umetničkog dela ako se ima u vidu samo jedan od slojeva, a ostali se za-

nemare, jer se time previđa da forma propazlazi iz momenta oblika pojedinih slojeva i njihovog zajedničkog delovanja.

U vezi sa tim ne može se rešavati problem šta predstavlja »materijal« književnog dela, a da se ne uzmu u obzir i naši rezultati.

1) Sta znači slikoviti izraz »sloj« ovde, pokazati sledeća ispitivanja.

2) Time ne želi da se kaže da sloj jedinstva smisla igra centralnu ulogu kod estetičke apercepcije dela.

3) Julijus Klajner je dvaput izvršio podelu različitih »slojeva«, odnosno »sfere« književnog dela: 1) u raspravi »Sadržina i oblik u poziciji«; 2) u članku »Karakter i predmet književnih ispitivanja«. U prvom slučaju se ne radi o slojevima završenog književnog dela nego o pojedinim fazama njegovog nastajanja, koje, naravno, i u samom delu treba da budu vidljive. Ovi pojedini »slojevi« su sledeći: a) stanje jaslog psihičkog uzbudjenja, koje teži »izražavanju«; b) neki lik, situacija, refleksija koji umiruje težnju za »izražavanjem«, a onom psihičkom sadržaju daje utvrđene odredbe; c) raščlanjavanje onoga što je bilo sadržano već u b) koje donosi opširan plan i tačnu odredbu književne vrste dotičnog dela; d) poseban sistem predstave i njemu ekvivalentan sistem reči. — Na žalost, Klajner nam ne kaže kako se ovi pojedini »slojevi« pojavljuju u gotovom delu. Ma koliko ove izvedbe bile interesantne, one se ne tiču onoga što mi imamo u vidu, kada govorimo o »slojevima« književnog dela, iz čega proizilazi da mi ove slojeve razlikujemo jedne od drugih tek u gotovom književnom delu. Više nego sumnjuje da li naši slojevi odgovaraju pojedinim fazama nastajanja književnog dela koje je dao Klajner. U drugoj od citiranih rasprava Klajner se bavi već gotovim delom i veruje da »sadržaju« teksta »može da vidi osobitu sfjeru ljudske stvarnosti«. U toj sfери on dalje odvaja četiri »sfere«: ta sopstvena stvarnost obuhvata četiri regionala: 1) ukupan materijal reči (individualiziranje i organizovanje materijala); 2) shvatanje i prekomponovanje sadržaja (erkennissmaessig); 3) sistem predstava koje su analogne stvarnosti života, ali od nje izolovane i na određen način, nameñute svesti; 4) duhovnu snagu i sposobnost koja se ispoljava u stvaranju i likovima.

Uz to, na osnovu priloženih izvedbi nije jasno da li su ove četiri sfere elementi samog teksta ili su to pojave rezonancije koje nastaju pod utiskom teksta u duši čitaoca. Zamršeno deluje napred navedeno objašnjenje da tekst sadrži »sve psihičke elemente«. Konačno, Klajner smatra da je odvajanje pojedinih »sfera« sasvim podredeno stvar. Kako se naše shvatanje odnosi prema Klajnerovom pokazati sledeći tok ispitivanja. Zasad ćemo primetiti da Klajner u 1. i 3. sferi ima nešto u vidu što, izloženo čisto i oslobođeno psihičkog gledišta, verovatno odgovara pojedinih slojevima koje mi razlikujemo. Ali, poređenje tih »sfera« i sfere 2. i 4. pokazuje da Klajner pod »sferom« podrazumeva nešto drugo nego što mi podrazumevamo pod »slojem« dela. — Što se tiče drugih autora, moje shvatanje je da je najблиže onom shvatajući koji je razvio W. Konrad u svojoj raspravi *Estetički objekti* (časopis za estetiku, sv. 3 i 4). Konrad isto razlikuje četiri različite »strane« — kako on kaže — književnog dela: zvukovni sloj, značenje, opšti objekt, izraz (odnosno izraženi objekti). Na jednom drugom mestu rasprave na daje, uostalom, tri bitna »momenta« književnog dela: simbol, značenje i predmet (st. 489). U svakom slučaju, on izdvaja iz dela sloj pogleda koji naziva »predstavama«. Uprkos ovom srodstvu, naše shvatanje književnog dela razlikuje se od Konradovog u mnogim tačkama, posebno kad se tiče pojedinačnih analiza. Ne moguće je da sve pojedine tačke ovde razmotrimo, odnosno da o njima diskutujemo. Samo bismo želeli da obratimo pažnju na sledeće: 1) Konrad ne vidi da je pošto nije bio svetari postojanja ove polifonije. Njegovo razlikovanje različitih »strana« dela, iako u principu tačno, ne ide dovoljno duboko da bi osnovnu strukturu književnog dela predstavio u svom sopstvenom sklopu i u čitavom jedinstvu i pravom svetu; 2) Njegovo shvatanje »estetičkog predmeta«, kao idealne predmetnosti je — kako poslednji rezultati knjige pokazuju — neodrživo. Konrad stoji išuviše pod uticajem Huserlovoj shvatjanja u *Logičkim ispitivanjima* da bi mogao shvatiti osobiti način postojanja književnog dela. Ali, i on oseća da postoji razlika u tom pogledu između književnog dela i matematičkih predmetnosti, na primer, iako nijegove tvrdnje o tome zvuče još vrlo primitivno. A to nije za čudenje. Bez egzistencijalno-ontoloških ispitivanja, koja u to vreme jedva da su bila moguća, ne može se ni dotaknuti problem načina bivstvovanja književnog dela. Uprkos svemu tome, smatram Konradov rad jednim važnim početkom.

4) O. Valcel: *Sadržaj i oblik u umetničkom delu pesništa*, str. 192. Ustalom, reči »formae« i »sadržina« su naročito dvoimislene, čemu je i Valcel doprineo, jer on, pored tradicionalnih izraza, upotrebljava reči »Gehalt« i »Gestalt«. Tačna analiza Valcelovog dela pokazuje da on, upravo različitim evokacionim podleži ovim izrazima. Kao što sam pokazao u svojoj knjizi: *Svada oko egzistencije sveta* (poljski, 2. svet. 1947/48, Krakau) mogu se razlikovati devet različitih značenja pojmove »formae«, odnosno »sadržaja«. U jednoj posebnoj raspravi O »formae« i »sadržaju« u književnom delu, koja je izšla u drugoj svetskoj vojnoj Studiji iz estetike (poljski, Varšava, 1957/58.) pokazao sam zamršeno stanje stvari koji nastaje priličkom različite upotrebe »formae« i »sadržaja« u književnom delu.

(Iz knjige Das literarische Kunstwerk)

Prevela sa nemačkog
LJUBICA RAJINAC